

Teorija E. Sicarda o našoj porodičnoj zadrugi

Prof. dr Cvetko Kostić

Francuski sociolog Emile Sicard dosta je proučavao našu porodičnu zadrugu, kao i slične ustanove u svetu. Pored svoje teze iz ove oblasti (*La Zadruga sud-slave dans l'évolution du groupe domestique* 1943), on se još u nekoliko svojih naučnih radova bavio ovim problemom (*La Zadruga dans littérature serbe*, 1943; *Problèmes familiaux chez les Slaves du Sud*, 1947; *Etude de Sociologie et de Droit Slaves*, 1950), a raspravljao je i pitanje odnosa zadruge i kolhoza te njihove budućnosti (*De la communauté domestique dite de »Zadruga« à la cooperative kolkhoziennne*, 1953) itd. U prilogu *Razmišljanja o postojanju i konceptu kućnih ekonomskih zajednica* Sicard se vraća na neka ranije već postavljena pitanja i daje građu o uporednom proučavanju porodičnih zajednica u nas, u Africi, u Latinskoj Americi i sl.

Pošto se ovde radi o jednom poznatom istraživaču naše porodične zadruge i sličnih ustanova u svetu, to je sasvim na svome mestu ideja uredništva *Sociologije sela* da o iznetim shvatanjima E. Sicarda naši stručnjaci za pitanje porodične zadruge dadu svoje mišljenje.

U ovom ćemo se prilogu osvrnuti na neka pitanja iz Sicardova napisa, a naročito na neka autorova shvatanja o našoj porodičnoj zadrugi i o porodičnim zajednicama u Velikoj Kabiliji, koje smo u svoje vreme i sami proučavali. Zato ovaj tekst ima dva dela: u prvom se izlažu neke inovacije u shvatanjima E. Sicarda, a u drugome se daju neke primjedbe na njih.

U zaključku ćemo se osvrnuti na čitavo ovo pitanje i dati osvrt na naučnu zasnovanost napora E. Sicarda.

Autor polazi od postavke da mnogi istraživači, ne samo u nas i u svetu, smatraju porodičnu zadrugu i slične socijalne ustanove »zastarelim oblikom zajednica u selu«. Kada je već reč o porodičnoj zadrugi, Sicard se u izvesnoj meri čudi zašto je to tako. On nadalje postavlja pitanje: u čemu se razlikuje i što »skromnu porodičnu zadrugu« deli od velikih poljoprivrednih kombinata. Iako su razlike između njih velike, Sicard se pita da li bi ovi kombinati bili i osnovani da nisu ranije postojale porodične zadruge. Neki negiraju postojanje porodičnih zadruga, ili se pak stide zbog toga što one postoje.

Dokle to ide daleko, Sicard navodi primer jednoga našeg profesora prava koji mu je — kada ga je Sicard upitao o proučavanju porodičnih zadruga — tvrdio da je stigao »trideset do pedest godina prekasno« da bi našao neku porodičnu zadrugu u nas. U stvari, ovaj je »naučenjak« živeo u zadruzi, koja se podelila kratko vreme pre toga. Očigledno tu se radilo o *mimikriji*, želji da se sakrije svoje poreklo, a ta je pojava često raširena u seljaka koji su se preselili u grad. Oni nastoje svim sredstvima da prikriju svoje poreklo i da se prikažu kao građani iako to nisu, pa verovatno slično postupa i taj profesor.

Iako je ovaj i slični primeri veoma ilustrativan za mentalitet seljaka koji se »povarošio«, on ipak ne predstavlja puni odgovor na postavljeno pitanje. Bez obzira na to kakav ko stav ima prema porodičnoj zadruzi, proučavanje te ustanove je od prvorazrednog značaja za naše društvo već i zbog uticaja ove ustanove na naš narodni mentalitet. Na primer, nitko ne može spori ti da postoji neposredna veza između porodičnih zadruga (i mentaliteta koji je ona formirala) i »veza i poznanstava« kojima se u nas mnogi rukovode u javnom životu i danas. Zbog toga je, s naučnog gledišta, potpuno irelevantno što se ti intelektualci stide što jedan strani istraživač želi da se bavi ovim i sličnim pitanjima i da ih prouči. Time oni pokazuju ne samo svoje siromaštvo duha već i to da su ostali »polutani« u duhovnom pogledu, pa ma kakvim se titulama inače pokrivali. Pored ostalog, takvi slučajevi ukazuju i na opasnosti koje vrebaju istraživača na ovome putu, i koje ga mogu skrenuti s pravoga puta i onda kada im se ne nada.

Sve su ovo stvari nesumnjivo interesantne i važne, ali je mnogo važniji autorov zaključak (kome on naginje i u ovome radu) da je naša porodična zadruga poslužila kao prototip ili, štoviše, kao model za savremene socijalističke zadruge i poljoprivredne kombinata. Odatle se izvodi zaključak o sličnom ili istom poreklu savremenih kolhoza i seljačkih zadruga i sl. Uostalom, autor je sličnu tezu zastupao i u jednom svom ranijem radu (*De la communauté domestique dite »Zadruga« à la cooperative kolhozienne*, 1953). Sada to ne tvrdi tako izričito, ali se ta ideja provlači ili oseća u čitavom njegovom članku. Ovo je, zurpose se, jedno veoma sporno pitanje i njegovo raspravljanje bi zahtevalo znatno više prostora. No ja ću se ovde i na njega osvrnuti, kao i na ideju o »golubijoj prirodi« slovenskih naroda, osobito onih u kojih su bile raširene ustanove kao »mir«, »porodična zadruga« i sl.

Ustanovu poput ruskog »mira« naše tradicionalno selo nije poznavalo, jer je u sastav »mira« ulazilo i obradivo zemljište, a u nas su predmetom kolektivne svojine mogle biti samo šume, pašnjaci i sl. a nikako i obradivo zemljište. Zatim, ustanova kolhoza jednim delom se nastavlja na tradiciju »artelja«, tj. kolektivnog obradivog zemljišta, a baš je taj i takav kolhoz poslužio kao model u stvaranju zadruge (zasnovane posle drugog svetskog rata) nisu imale korena u sopstvenoj sredini, i to je bio jedan od glavnih razloga zbog čega su one 1954. godine uglavnom ukinute, ili preinačene, pošto su pretrpele neuspeh u radu. Prilikom poređenja ove bitne činjenice treba uvek imati na umu. Otuda je sporna i autorova misao da ne bi bilo kombinata da nisu postojale porodične zadruge.

Pažnju privlače i autorova gledišta o širim porodičnim zajednicama u Africi i Latinskoj Americi, te njihova sličnost s našom porodičnom zadrugom. Kada je reč o ovim pitanjima, treba se podsetiti na metod na osnovi kojega se govori o ovim zajednicama. Autor je upotrebio komparativni metod. Uz

pribiranje materijala autor je vršio i terenska ispitivanja ovih institucija. Za neke od njih mi smo također vršili slična istraživanja. Na primer godine 1963. i 1964. proučavali smo u Velikoj Kabiliji porodične prilike i ustanove, a naročito arapsku *kharubu*. Ovo smo učinili i zato što je još V. Bogišić ukazivao na sličnost ove institucije i naše porodične zadruge. Svojevremeno smo neke zaključke o ovim problemima objavili u Parizu,¹ a neke ćemo navesti i ovde.

Tom prilikom izvršili smo dve ankete: prva je obuhvatila 44 sela po slučajnom izboru, a druga je obuhvatala 4 namerno *izabrana* sela među onima koje je već bila obuhvatila prva anketa. U stvari, ova druga anketa predstavljala je proučavanje »slučajeva« ili monografsko proučavanje četiriju tipičnih sela u Alžiru: jedno u Velikoj Kabilji (Boushel), drugo u Maloj Kabilji (Aboronak), treće na Selefiskom platou (Ai'n Stout) i četvrto »regrupisano« selo (Maillot Gar). Ove se dve ankete znatnim delom dopunjuju: prva je dala kvalitativne a druga više kvalitativne indikatore o ovom društvu i njegovim porodičnim prilikama.

Rezultati ovih anketa pokazuju da su porodice i porodične zajednice u ovom prostoru zašle u doba velikih preobražaja, ali da se njihovi ostaci još uvek održavaju po selima. Pri tome se naročito misli na primarne društvene zajednice: *akhkham*, *takhharoubt* (kharrouba), *taddart*, *douar*, *djemma*, *bab*, *horma* i sl.

Akhkham je jedna od osnovnih društvenih ćelija. To je proširena porodica (»velika kuća«) koju sačinjavaju roditelji s neoženjenim sinovima, a katkad i s oženjenima i s njihovim ženama i decom. »Nuklearna porodica« — tj. porodica koju čine samo muž, žena i njihova deca, zove se *tahkhamt* (»kućica«). Ova je ustanova bila ranije retka, ali se u novije vreme sve češće sreća. Siri porodični krug *akhkama* jest *takhharoubt* (na kabilskom jeziku, a Arapi je nazivaju *kharrouba*). Nju čine obične i proširene porodice koje imaju zajedničkog pretka, obično do petoga stepena uzlazne linije. Selo je savez više porodica i rodova. Više sela čine pleme — *douar*, a ono ima nekog daljnjeg — stvarnog ili mističnog — zajedničkog pretka. Samo u slučaju neke nevolje, plemena su se udruživala u neku vrstu konfederacije — *kabila*. Ova struktura je ovde veoma stara i tokom vekova se u njoj malo što promenilo. Uostalom, to se vidi i iz dela znamenitog arapskog sociologa Ibn Khaldouna (1332—1406), koji je deo svoga života proveo baš u ovom području i o njemu ostavio brojne podatke.²

Selo je imalo svoju skupštinu — *djemma*. Njoj mogu prisustvovati svi muškarci koji poste Ramazan, ali u stvari u njoj odlučuju predstavnici *kharraba*. Ona se sastajala na određenom mestu u selu svake nedelje ili svakih petnaest dana i rešavala je sve važnije seoske poslove: odnosno s drugim selima, raspored poreza, pitanje tržišta, korišćenje kolektivnog zemljišta i sl. Jedna od njenih važnijih funkcija jest i donošenje pravilnih propisa koji su obavezni za to selo. Ti se propisi pamte i prenose, pa tako postaju običajnim pravom — *cannouns*.

Veoma je važno i pitanje odnosa u porodici i u drugim primarnim grupama. Pre svega u porodici je izvršena podela rada i hijerarhija odnosa: u njoj

¹ Cv. Kostić: »Transformation des communautés rurales en Yougoslavie et en Algérie«, *Cahiers internationaux de Sociologie*, vol. XLIII, Paris, 1967.

² Ibn Khaldoun: *L'Histoire des Berbères*, Paris, 1863, tom I.

svaki član ima određenu ulogu i mesto, ali su od posebnog značaja mesta koja u njoj zauzimaju porodični *starešina* i *žena*.

Na čelu porodice je *starešina* (*bab*), tj. onaj od koga porodica potiče. Njegov autoritet je veoma jak: on u porodici ima stvarnu vlast, predstavlja porodicu prema spolnjem svetu, ima »pravo ključa«, tj. on je čuvar novca, on raspoređuje svoju čeljad na poslove, vrši kupovine, kažnjava prestupnike u porodici; *starešina* je čuvar porodične časti (*horma*) i preuzima sve da pojedini članovi ne navuku na sebe osudu i prezir javnosti (*hachouma*). Nje ga u vlasti nasleđuje najstariji sin, i ako se porodica ne izdeli, sin nasleđuje i sve oblike autoriteta preminuloga oca. Ali u slučaju da se od šire porodice odele neki članovi i osnuju svoje porodice, one u mnogo čemu i dalje čine zajednicu. U stvari to je *rod*, koga čine više uzih i proširenih porodica koje potiču od istoga pretka. Taj predak, ukoliko je živ, vrši nadzor nad ponašanjem članova čitavoga roda i bdi je nad njegovom čašću i ugledom. On obavlja svoje dužnosti i vrši svoja prava sâm, a za svoje odluke ne mora pitati nikoga niti mora kome odgovarati za njih. Samo u izuzetnim slučajevima on može po svome nahođenju da se posavetuje s muškim članovima porodice. Svoj autoritet on štiti naročito pomoću dva efikasna sredstva: isključenjem iz nasleđa, i kletvom. Uostalom, u slučaju nečije smrti njemu pripada pravo raspolaganja imovinom, pa je i to prilika kada može nagraditi poslušne, a kazniti neposlušne. Efikasna je sankcija i kletva: ona uvek ima religiozan i magijski karakter. Pored ostalog, već i iz ovoga se vidi nizak položaj žene u javnom životu.

Ukratko, ovo je model porodice i širih zajednica u Velikoj Kabiliji. Taj model je počeo da se menja pod uticajem novih društvenih prilika u toj zemlji, što je sasvim prirodno, kao što je prirodno i to da se promene vrše dosta sporo.

U ovom osvrtu na kabilske zajednice bili smo nešto opširniji da bi se bolje uočilo šta je o istom problemu pisao E. Sicard. Prilikom poređenja može se uočiti da se naši nalazi slažu uglavnom u krupnim potezima, ali u pojedinostima ima i razlika. Mogle bi se učiniti još izvesne zamerke Sicardovu tekstu, na primer da je o arbanaškom *fisu* trebalo reći još nešto, a ne samo konstatovati da on »nije drugo nego kućno-ekonomska zajednica«, ili — kada je reč o postojanju porodičnih zadruga — nije dovoljno samo reći da u Slovenaca nije naišao niti na jedan slučaj takve zajednice.

Na koncu evo jedna primedba na komparativni metod koji primenjuje E. Sicard.

Ovaj metod se često primenjuje u ispitivanjima sličnih ili istih institucija u raznih naroda. Sasvim je na mestu i njegova upotreba prilikom proučavanja porodice i porodičnih ustanova u raznih naroda. No pri tom se treba setiti i stare izreke: *comparaison n'est pas raison*. Naime, ovaj metod može dati uspešne rezultate ako se vrlo pažljivo upotrebi i dobro se meri ono što se poredi i kako se poredi. Zbog toga bi valjalo analizom prvo ustanoviti glavne osobenosti ustanova koje se porede, i onda utvrditi što je među njima slično a što različito. Na primer, prilikom ovakvih analiza nikako se ne bi smelo olako shvatiti autoritet *starešine* naše zadruga i položaj žene u poređenju sa sličnim zajednicama u drugih naroda. Tu ima dubokih razlika i između Srba, Hrvata i Arbanasa, iako oni žive u neposrednom susedstvu. Razlike postoje na

primer i između naše porodične zadruge i sličnih ustanova u Velikoj Kabiliji. To dalje utiče i na strukturu i na oblike ponašanja članova zadruge.

Ima još poneka primedba koja bi se mogla učiniti ovom tekstu, pisanom nesumnjivo od velikog poznavaoaca ovih problema. No oni ne bi bitno promenili sliku o jednom ozbiljnom naučnom prilogu, kakav predstavlja Sicardov tekst.